

En analyse af Eli Fischer-Jørgensens indflydelse på Roman Jakobsons teoretiske arbejde ud fra deres diskussioner om dansk fonologi

Viggo Bank Jensen
Københavns Universitet

1. Indledning

Den danske sprogforsker Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010) havde i mere end et halvt århundrede en vigtig rolle i det internationale sprogvidenskabelige miljø. Hun var, siden hun som 22-årig blev medlem af Lingvistikredsen i København, en vigtig deltager i kredsen omkring Louis Hjelmslev (1899-1965), der også i flere årtier var hendes nærmeste overordnede på Københavns Universitet. Hun blev både i Danmark og i udlandet opfattet som den der bedst var i stand til at forstå og gengive glossematikken, udarbejdet af Hjelmslev og Hans Jørgen Uldall (1907-1957). Fischer-Jørgensen opfattede ikke sig selv som glossematiker. Hun havde faktisk større sympati for videnskabsholdningen hos den verdenskendte russisk-fødte lingvist Roman Jakobson (1896-1982) der havde både en rivaliserende og venskabsmæssig relation til Hjelmslev. Inden for fonologien er Jakobson især kendt for teorien om distinktive træk der første gang blev udfoldet i større skala i bogen *Preliminaries to Speech Analysis* (1952) skrevet sammen med Gunnar Fant og Morris Halle. I resten af teksten refereres til dette værk med *Preliminaries*.

Min artikel har udgangspunkt i den samlede overleverede korrespondance mellem Jakobson og Fischer-Jørgensen (omfattende perioden 1949-1982 og med mere end 100 breve), der udkom i maj 2020 i en kommenteret udgave med titlen *From the early*

years of Phonology. The Roman Jakobson – Eli Fischer-Jørgensen correspondence (1949-1982), redigeret af Viggo Bank Jensen og Giuseppe D'Ottavi og udgivet af Videnskabernes Selskab. Udgivelsen er resultatet af et projekt finansieret af Carlsbergfondet med Frans Gregersen som projektleder.

Jakobson var i 1926 en hovedinitiativtager til stiftelsen af lingvistkredsen i Prag. I 1931 udgav kredsen *Travaux* 4 hvor man bestræbte sig på at opstille en standardiseret fonologisk terminologi. Hjelmlev blev inspireret til at danne en lingvistkreds i København, men var i opposition til Pragfolkenes terminologiske styring. Den unge Fischer-Jørgensen læste *Travaux* 4 med stor begejstring, om end ikke ukritisk. Hun blev siden i 1941 meget optaget af Jakobsons tilgang som den udfoldes i hans indflydelsesrige bog om børnesprog, afasi og almene lydlove (*Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*). Hun var blandt andet meget optaget af at Jakobson her inddrager sammenhænge mellem farve- og lydopfattelse.¹

Fischer-Jørgensen fulgte i de følgende årtier ofte op på op på Jakobsons teorier via egne fonetiske eksperimenter, samtidig med at hun konstant problematiserede hans centrale opfattelse: at teorien skulle opbygges udelukkende via binære (toleddede) modsætninger. EFJ mente at tre- eller fireleddede modsætninger i visse tilfælde ville give en mere dækkende beskrivelse. Trods uenighederne fortsatte både venskab og korrespondance til Jakobsons død i 1982.

I korrespondancen indgår flere diskussioner om det fonologiske system for dansk. Artikkens formål er med udgangspunkt i disse diskussioner at give en analyse af Eli Fischer-Jørgensens indflydelse på Roman Jakobsons teoretiske arbejde.

I 2. afsnit introducerer jeg kort til Jakobsons teori om distinktive træk, *distinctive features*. 3. afsnit handler om forholdet mellem t, d og ð ('blødt d') i forskellige analyser af dansk. Anledningen er at Fischer-Jørgensen i et brev har en kommentar til fremstillingen i *Preliminaries* vedrørende denne problematik. I 4. afsnit opsummeres nogle resultater af Fischer-Jørgensens akustiske forsøg med danske lukkelyde, især p, t, k, set i relation til Jakobsons teori. I 5 .afsnit

¹ Fischer-Jørgensen skrev en kronik om bogen i Socialdemokraten, 25. september 1941, og året efter holdt hun oplæg om den i Lingvistkredsen, København. Se også Fischer-Jørgensen (1981a) og Bank Jensen (2020:15-16).

gennemgås hvordan danske fortungevokaler spiller en vigtig rolle i de to korrespondenters diskussioner om binarisme. Endelig giver afsnit 6 eksempler på hvordan korrespondancen afspejler venskab, teoretisk uenighed og organisatorisk samarbejde mellem de to sprogforskere.

2. Jakobsons teori om distinktive træk

Jakobsons teori om distinktive træk indebærer følgende forhold (jf. Fischer-Jørgensen 1975:144-145):

- 1) De distinktive træk opfattes som bestanddele af fonemet. De distinktive træk er fx stemthed, eller runding (som ved y og ø). I forhold til de hidtidige fonemteorier omfortolker Jakobson de distinktive træk, således at de ikke opfattes som bare egenskaber ved fonemet, men som bestanddele af fonemet. Derved mister fonemerne deres status som den mindste lingvistiske enhed, denne status overtages af de distinktive træk.
- 2) Man skal kun operere med binære, altså toleddede, oppositioner.
- 3) For hvert sprog skal antallet af distinktive træk reduceres så meget som muligt.
- 4) Der findes en række universelle distinktive træk, antallet af disse forsøges i analysen begrænset så meget som muligt.
- 5) Trækkene skal beskrives detaljeret: fysiologisk, akustisk og auditivt; principielt tæller det sidste mest (men det er det sværeste at undersøge).

Et særligt problem for Jakobson var p, t, k, der traditionelt opfattedes som tre fonemer der naturligt hørte sammen og kun afveg fra hinanden via artikulationsstedet. Jakobson havde ført fonologien til Prag i starten af 1920'erne, men blev i en periode inden for Prag-fonologien overskygget af Prince Trubetzkoy. Trubetzkoy accepterede at man kunne have flerleddede oppositioner som p, t, k, mens Jakobson insisterede på at omdefinere disse tre fonemer, så de kunne inddeles efter binære modsætninger. Jakobson beskriver således k som *compact* over for p, t, der begge er *diffuse*.² Og blandt de *diffuse* er p så *grave* (mørk), mens t er *acute* (lys). I sin argumentation for disse nye inddelinger bruger han elementer fra akustiske målinger af lyd og fra

² Disse to betegnelser er fra *Preliminaries* (1952). I 1949 brugte Jakobson betegnelserne *saturated* og *diluted*.

lydopfattelsen hos tilhøreren, samt fra sammenhænge mellem farve- og lydopfattelse. Jeg vender tilbage til p, t, k i afsnit 4.

En anden problemstilling i Jakobsons teori vedrører det forhold at et distinktivt træk ofte manifesterer sig forskelligt i forskellige positioner. Jakobson understreger her at det relevante forhold er den *relative* værdi af en given egenskab. Et kort eksempel (Fischer-Jørgensen 1975:162): på dansk sænkes vokalerne foran /r/, /ε/ foran /r/ kan således være lavere end /a/ foran andre konsonanter, men /a/ er stadig lavere end /ε/ foran /r/, så den relative forskel er bevaret. Jakobsons behandling af et andet eksempel på *relativ* værdi er udgangspunktet for problemstillingerne i afsnit 3; i afsnittet vælger jeg imidlertid at gå kronologisk til værks med hensyn til fremstillingerne af dansk fonologi.

3. Danske konsonantproblemer: Fonologisk opstilling af t, d, ð.

I Otto Jespersen (1906) fik det danske sprog en meget grundig fonetisk beskrivelse. Fischer-Jørgensen (1979:410) definerer Jespersen som en forløber for fonologien da han lægger mere vægt på lydenes betydningsadskillende funktion end sine forgængere inden for fonetikken. Hans analyser og store eksempelmateriale har været af stor betydning for efterfølgende fonologiske analyser af dansk (Basbøll 2005:19, 175). Det nye fonologiske paradigme udvikledes imidlertid først i 1920'erne og 30'erne, og i Jespersen (1906) opstilles da heller ikke noget fonemsystem, ordet fonem bruges slet ikke i denne bog. Jespersen (1934: [1906]) forsøger via mindre justeringer³, og et nyt kapitel: 'Fonologisk oversigt', at leve op til den nye tids strukturelle, fonologiske beskrivelser. I det ny kapitel oplistes konsonantfonemerne, herunder [t], [d] i forlyd, [t], [d], [ð] i indlyd, samt [t, d (altså ét fonem)], [ð] i udlyd. Han har stadig ikke en systematisk *fonemoversigt* vedrørende vokalerne.

Umiddelbart efter Jespersen (1934: [1906]) blev det danske fonemsystem opstillet i to nye fremstillinger. På den internationale fonetikkongres i London (1935) præsenterede Hans Jørgen Uldall et system udviklet i samarbejde med Hjelmslev. Sidstnævnte beskrev de

³ Fx indføres ordet 'fonologisk' tre steder i 1906- teksten: 11.3: lydlængde, 13.2: tryk, 15.1: ordtone og stød.

generelle principper for deres fælles ‘fonematik’ i det oplæg der gik umiddelbart forud for Uldalls.⁴

Den franske fonolog André Martinet, der var dansk gift, udgav i 1937 et værk om det fonologiske system for dansk. I forordet refererer han både til Uldalls og Hjeltslevs to oplæg fra 1935 og til Jespersens fremstilling. Martinets og Hjeltslev/Uldalls fremstillinger har en forskellig indplacering af *ð* i deres fonemopstillinger.

3.1. Uldalls indplacering af t, d, ð.

Uldall regner med et t-fonem /t/ og et d-fonem /d/ men ikke noget *ð*-fonem. /t/ kan realiseres som t eller d, afhængig af omgivelserne. /d/ kan realiseres som d eller *ð*, afhængig af omgivelserne.

Uldalls artikel er meget kort og derfor ikke en komplet fonembeskrivelse for dansk, men kan vedrørende t, d, *ð* gengives således: initialt realiseres /t/ som t (*tur*) og /d/ som d (*dur*).⁵ Som nævnt ovenfor, så opfatter Uldall *ð* som en realisering af /d/. Denne realisering bruges, if. Uldall, i slutningen af stavelsen efter en vokal (fx *gud* *guð*) (Uldall 1936:54).⁶ I slutposition (finalt) efter konsonant er der sammenfald⁷ mellem /t/ og /d/, dvs. at forskellen t/d i udtalen her ikke angiver nogen betydningsmæssig forskel, fx kan *saft* udtales både som *safd*, eller, med mere aspiration, som *saft* (mit eksempel). /D/ står hos Uldall for en slags ‘overfonem’⁸ for /t/ og /d/-fonemerne, når der er sammenfald mellem de to. Ved den bestemte endelse i intetkøn, fx ‘skib-*et*’, er der sammenfald mellem /t/ og /d/-fonemerne. Uldall peger imidlertid på at der er forskellig praksis i sprogbrugen (*usage*),

⁴ I Hjeltslevs *Efterladte papirer* på Det Kongelige Bibliotek/Nationalbiblioteket finder man den omfattende brevveksling mellem de to lingvister. Her kan man blandt andet følge forberedelsen af de to London-oplæg. Denne brevveksling indgår i digitaliseringsprojektet ‘Infrastrukturalisme’, se under Hjeltslev i bibliografien.

⁵ I dette tilfælde er det min udspecificering og mine eksempler. Hos Uldall er dette bare underforstået.

⁶ Uldall nævner desuden at i nogle danskeres sprogbrug udtales /d/ også som *ð* efter konsonanten r, fx *byrð*.

⁷ Uldall taler om “mutual implication” der her betyder ‘neutralisering’/‘sammenfald’ til forskel fra senere anvendelser (Fischer-Jørgensen 1975: 131).

⁸ Uldall har ingen betegnelse for det. Martinet kalder noget tilsvarende for archi-fonemet (se tabel 1) nedenfor.

-et udtales som εD (D=/t/ eller /d/), i én type sprogbrug er det et /t/ realiseret som t eller d, i en anden type sprogbrug er /d/ realiseret som ð (Uldall 1936:56-57, Fischer-Jørgensen 1975:131).

Uldall understreger i sin fremstilling at problematikken vedrørende /t/ og /d/ (med realiseringerne t, d, ð) er mere kompleks end forholdet mellem /p/ og /b/ hvor der kun er to elementer på banen. Ved /p/ og /b/ bringer Uldall et eksempel på 'alternation', dvs. erstatning af et fonem med et andet under særlige grammatiske betingelser. Slutkonsonanten i *løb* kan enten udtales løp eller løb, så ud fra udtalen kan man ikke afgøre hvilket fonem der er tale om. Men ved at inddrage ordet *foreløbig* hvor b'et kun kan realiseres som /b/, kan man konkludere at b'et i *løb* er et /b/-fonem.

3.2. Martinets indplacering af t, d, ð

Martinet opstiller et fonemsystem for de danske lukkelyde således:

Tabel 1: Martinets opstilling af lukkelyds-fonemer i dansk (Martinet 1937:55)		
Archifonem	Ikke-aspireret lukkelyd	Aspireret lukkelyd
B	b	p
D	d	t
G	g	k

Martinet (1937:55-56) har i sin fonemopstilling /d/ som ikke-aspireret lukkelyd, /t/ som aspireret lukkelyd, samt et archifonem ('overfonem') fælles for de to. Derimod placerer han /ð/ et helt andet sted som spirant. Martinet (1937:43, 45) argumenterer for at ð ikke er del af samme fonem som d, dels ved at henvise til "den danske sprogbevidsthed", dels ved at de fonetiske forhold ikke kan begrunde at d og ð tilhører samme fonem; endelig tager Martinet også afstand fra at inddrage Uldalls og Hjelmsevs 'alternationer' (jf. 3.1.). I et skema beskriver Martinet (1937:36) hvor man bruger D, d og t. Både her og i den omgivende tekst inddrager Martinet stavelses- og vokallængde i sin forklaring. Det vender vi tilbage til i 3.4.

3.3. Roman Jakobson (1949) om Uldalls analyse

Jakobson bidrager i 1949 med en artikel til et festskrift i anledning af Hjelmslevs 50 års fødselsdag. Jakobsons artikel er et vigtigt trin i udviklingen af hans teori om distinktive træk. Den starter med et Hjelmslevcitater fra London-fonetikkongressen i 1935, og senere kommer Jakobson (uden reference) ind på Uldalls ovenfor refererede indlæg ved samme kongres.

Jakobson introducerer en konsonant-opposition som han kalder 'strong'-'weak' og som bestemmes ud fra 'air output'. 'Strong' har mest output. I en 'strong' (bl.a. trykstærk, initial) position kan relationen stærk/svag fx udtrykkes med aspireret konsonant over for ikke-aspireret, i 'weak' position kan relationen udtrykkes med andre midler. I en efterfølgende passage bruger han så kernen i Uldalls analyse af *t*, *d*, *ð*:

In Danish this opposition strong/weak is rendered, for example, by *t* vs. *d* in strong position, and by *d* and *ð* in weak position, so that the weak phoneme in the strong position *materially* coincides with the strong phoneme in the weak position. (Jakobson 1949:211)

Man skal bemærke at Jakobson ikke her specificerer i hvilke situationer vi har 'strong' position i dansk. I artiklen fremhæver Jakobson hvordan lydsubstansen (sound matter) ikke kender oppositioner, men at det kun er den menneskelige tanke (thought), bevidst eller ubevidst, der lægger binære modsætninger nedover lydsubstansen. Jakobson vælger altså Uldalls analyse der kan bekræfte at systemet er binært; dette gør Jakobson på trods af at den fonetiske substans ikke umiddelbart lægger op til det, sådan som det antydes i Martinets problematiserende analyse. Jakobsons valg er bemærkelsesværdigt set i lyset af hans jævnligt gentagne kritik af Hjelmslev for at abstrahere fra lydsubstansen (fx Jakobson 1971).

I en artikel i samme festskrift påpeger Fischer-Jørgensen (1949) forskellene mellem den glossematiske analyse (Hjelmslev, Uldall) og Martinets analyse når det gælder *t*, *d*, *ð*. Fischer-Jørgensen (1949:225, n.6) omtaler desuden kort at Jakobsons analyse i samme Festskrift adskiller sig fra Martinets. Fischer-Jørgensen er altså en meget

kvalificeret læser og kritiker når det gælder denne analyse. Hun var i øvrigt en af redaktørerne på festskriftet og redaktionens kontaktperson til Jakobson vedrørende hans artikel; dette var faktisk anledningen til påbegyndelsen af deres årelange korrespondance. De havde mødt hinanden til en fonetikkongres i 1938, men ikke set hinanden efterfølgende.

3.4. t, d, ð i *Preliminaries* 1952

Phoneme	Position	
	Strong	Weak
strong /t/	t	
weak /d/	d	d
		ð

Figur 1

I *Preliminaries* (Jakobson, Fant & Halle 1952:6) bringes denne figur vedrørende fonemerne /t/ og /d/ i dansk. Til venstre er øverst et stærkt fonem /t/ i stærk position, fx i starten af et ord som *taa*.⁹ Nedenunder et svagt fonem /d/ i stærk position, som fx i *daa*. Til højre er øverst et stærkt fonem /t/ i svag position som fx i *rette*. Og nedenunder et svagt fonem /d/ i svag position som i *redde*. Ifølge Jakobson og co.

⁹ De fire eksempler på danske ord i dette afsnit stammer fra *Preliminaries*, 1. printing.

viser skemaet at oppositionen mellem ‘strong’ og ‘weak’ fonem er invariant, mens der er et, ud fra et systemsynspunkt, redundant skift i begge de to dele af oppositionen i den svage position. For Jakobson, Fant & Halle (1952:5-6) er den “relationelle struktur” her ens for den stærke og svage position, der er invarians med hensyn til den minimale distinktion.

Forfatterne (Jakobson, Fant & Halle 1952:5) forklarer hvornår man bruger de forskellige former. Her står i 1. printing: “Den stærke position for en konsonant er i begyndelsen af en stavelse med en trykstærk og/eller lang vokal. Enhver anden position er svag.”

Til forskel fra 1949-artiklen prøver Jakobson (og hans medforfattere) altså her at beskrive hvor man i dansk finder ‘stærk’ og ‘svag’ position. Efterfølgende bringes de fire eksempler som jeg nævnte ovenfor. Mens Jakobson og co. vælger fonemopstillingen fra Uldall, så er der tegn på at Martinets fremstilling har haft indflydelse på den uddybende tekst om positionerne. Eksemplet *taa*, *daa* findes hos Martinet, og Martinet (jf. 3.2.) nævner som nævnt også vokallængde som en af de faktorer der har betydning for realiseringen af de forskellige fonemer.

De tre forfattere af *Preliminaries* sendte 1. printing ud til en række sprogforskere med henblik på kritik og kommentarer. En af dem var Fischer-Jørgensen. Hun svarede i et omfattende brev sendt til Jakobson 31. marts 1952. Her behandler hun i en længere passage Jakobson og co.s beskrivelse af danske /t/ og /d/-fonemer. Jeg bringer her et første uddrag af passagen:

p. 5-6 you speak about redundant variations and use the Danish examples t-d-ð. I doubt whether the formulation is quite correct. As far as I know the length of the vowel is irrelevant. t-d are found initially in monosyllabics, d-ð finally (but d has free variance with t, which is an argument for the given reduction, which might have been mentioned). Medially we have the same situation as finally before ə and -ig [...], the pair seems to be d-ð. Before -isk it is

more complicated, because this ending is chiefly found in foreign words, and they are pronounced according to the spelling, venetisk -t, parodisk -d, but in common words the written t is pronounced d (I would often say fonetisk with a d) and d may be pronounced ð. [...]. In other cases we have t-d. (Brev fra Fischer-Jørgensen, 31.marts 1952, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:175)

“First printing” af *Preliminaries* udkom i januar 1952, fra “first” til “second printing”, der udkom i maj, er der en række ændringer, bl.a. vedrørende fremstillingen af de danske konsonantforhold på bogens side 5. I 2. printing bliver Fischer-Jørgensen sammen med 12 andre forskere takket for kommentarer der har forbedret teksten.

Den mest konkrete indflydelse fra Fischer-Jørgensen på 2. printing synes at være at teksten på s. 5 ændres en del. Den kritiserede passage med ‘vokallængde’ erstattes med en passage der ret nøje svarer til indholdet af en sætning fra det ovenfor citerede brev. Passagen: “The strong position for a consonant is at the beginning of a syllable with a stressed and/or long vowel. Any other position is weak” (1. Printing: 5) erstattes af: “In monosyllabic words the strong position for a consonant is at the beginning of the syllable and the weak position, at its end” (se tabel 2 nedenfor).

Som det fremgår af den citerede brevpassage ovenfor, så skriver Fischer-Jørgensen meget mere om position end dette korte citat fra 2. printing. Men med de daværende trykkeforhold kunne Jakobson og co. kun foretage ændringer der nemt kunne indpasses i den satte tekst. Forfatterne synes således at have taget første del af Fischer-Jørgensens formulering om brugen i enstavelsesord og sat den ind i stedet for den oprindelige tekst der inddrog vokalernes længde. I den sammenlignende tekst har jeg markeret med **fed skrift** hvor teksten er ændret fra 1. til 2. printing. Som det fremgår, er de fire eksempler også blevet udskiftet.

Tabel 2: Sammenligning af 1. og 2. printing af <i>Preliminaries to Speech Analysis</i> 1952:5, med henblik på ændringerne vedrørende dansk.	
<i>Preliminaries</i>, 1. printing, januar 1952, s. 5	<i>Preliminaries</i>, 2. printing, maj 1952, s. 5
The strong position for a consonant is at the beginning of a syllable with a stressed and/or long vowel. Any other position is weak.	In monosyllabic words the strong position for a consonant is at the beginning of the syllable and the weak position, at its end.
e.g. <u>taa</u> “toe” – <u>daa</u> “buck”	e.g. <u>tag</u> “roof” – <u>dag</u> “day”
In weak position the strong /t/ is weakened to the level of /d/, while its weak opposite is further weakened from /d/ to the weakest level /ð/ resembling somewhat the consonant of the English <u>the</u> ; for example: <u>rette</u> (r’edə) “to comply” – <u>redde</u> (r’eðe) “to save”	In weak position the strong /t/ is weakened to the level of /d/, while its weak opposite is further weakened from /d/ to the weakest level /ð/ resembling somewhat the consonant of the English <u>the</u> ; for example <u>hat</u> [had] “hat” – <u>had</u> [hað] “hate”

Fischer-Jørgensens valg af enstavelsesord som første eksempel svarer til Uldalls fremstilling i 1935. Et brev til Hjeltslev (12. februar 1935) antyder at det også svarer til hans arbejdsproces.¹⁰

I slutningen af den før citerede brevpassage udtrykker Fischer-Jørgensen lidt den samme problematik som Martinet, nemlig hvorvidt der er et misforhold mellem den fonemiske beskrivelse og den fonetiske:

¹⁰ I brevet refererer Uldall at han har undersøgt enstavelsesord med henblik på eventuelle sammenhænge mellem stød og vokallængde og forbindelsen til blødt d og g i udlyd (Hjeltslevs *Efterladte papirer*, kps. 31).

But how can the pairs be combined as strong–weak?¹¹ [...] It is true that the variants can be united, but when distinctive features are described phonetically, then it might be possible to say that different features were used in different positions, – or else we might say that the features are the same – but then they cannot be defined phonetically. There is a narrow limit to the reduction of features in different positions when at the same time the phonetic difference should be the same. – d-ð should be stop-constrictive, – and t-d is hardly tense-lax (t is very lax), but aspirated – non-aspirated. (Brev fra Fischer-Jørgensen, 31. marts 1952, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:175-76)

Her antyder Fischer-Jørgensen (se også Fischer-Jørgensen 1975:162-63, 133-34) at Hjelmslev/Uldall – i forhold til deres egne forudsætninger – relativt uproblematisk kan forene varianterne af d-fonemet (d-ð) som ét fonem (fordi de ikke argumenterer med fonetisk beskrivelse, men med distribution/position og grammatisk alternation). Jakobson løber derimod ind i problemer når han bruger Uldalls beskrivelse og *samtidig* ønsker at den fonetiske forskel skal være den samme i de forskellige positioner. Korrespondancen giver ikke noget svar fra Jakobson på denne kritik, men det er værd at notere at han ikke bruger dette danske eksempel i senere udgaver af teorien.

4. Danske konsonantproblemer: akustiske forsøg med p, t, k

Da Fischer-Jørgensen er i USA i 1952, opfordrer Jakobson hende til at blive et halvt år længere og arbejde med på hans projekt om russisk sprog, og knytte hendes eksperimenter om sammenhængen mellem lyd- og farveopfattelse til dette projekt. Fischer-Jørgensen tager ikke imod tilbuddet, hvilket Jakobson øjensynligt tager hende det meget

¹¹ “Strong-weak” er ikke et veldefineret træk i *Preliminaries*. Det synes kun at blive brugt om konsonanter, og som en ‘undergruppe’ til ‘spændt-slap’ (“tense-lax”): “[...] the tense consonants (called strong or fortes) in comparison with their lax counterparts (called weak or lenes).” (p. 36 etc.). “In consonants, tenseness is manifested primarily by the length of their sounding period, and in stops, in addition, by the greater strength of their explosion.” (p. 36 etc.). Termerne ‘strong’/‘weak’ bruges både til at betegne en position, og til at betegne en distinktiv opposition (p. 5).

ilde op. Han skriver ikke til hende de næste 6 år. Fischer-Jørgensen skriver endnu i 1953 et brev (11. september) hvor hun kort omtaler nogle akustiske forsøg med danske stop-konsonanter, især, p, t, k. "I am writing an article about the Danish stops (experimental investigation with a phonemic introduction) where I have tried to formulate the rules you asked me for once." (Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020: 188). Det bliver så til en artikel (Fischer-Jørgensen 1954) hvor hun i analysen af sine resultater i høj grad forholder sig til Jakobsons teori og konkluderer at Jakobsons beskrivelse er den bedste af dem hun undersøger, om end hun også tager et forbehold vedrørende den akustiske beskrivelse af k: "This description comes [relatively near] to Jakobson's formula, **k** compact – **p**, **t** diffuse; but **k** has not 'one centrally loaded formant region' [...] Jakobson's distinction acute (**t**) – grave (**p**) seems more adequate" (Fischer-Jørgensen 1954:59). Denne eksperimentelt baserede opbakning er vigtig for Jakobson; man skal jo huske at netop forholdet mellem disse tre konsonanter spillede en stor rolle for ham (se afsnit 2). Han refererer senere flere gange til disse resultater fra Fischer-Jørgensen, første gang i Jakobson (1962:638) hvor han citerer hendes resultater, idet han skriver:

First and foremost, a "strong concentration of explosion" distinguishes /k/ from /p/ and /t/ (according to E. Fischer-Jørgensen's [...] detailed acoustic analysis [...]). Consequently, both /p/ and /t/ are opposed to /k/ in the same way as diffuse vs. compact, and to each other as grave vs. acute [...] To the fallacious phonological attempts "to define /t/ and /k/ irrespective of each other" the analysis into features opposes a strictly relational definition. (Jakobson 1962:638)

I dette tilfælde har vi altså et eksempel på at Jakobson kan bruge Fischer-Jørgensens eksperimentelle resultater (se også Jakobson & Waugh 1979:100ff.), om end uden at nævne Fischer-Jørgensens forbehold vedrørende beskrivelsen af k. Citatet er også interessant med hensyn til de to sidste ord: "relational definition" er tilsyneladende en term Jakobson har "lånt", uden reference, fra Fischer-Jørgensens oplæg på den internationale lingvistikongres i 1957 (Bank Jensen 2020:53-54).

5. Danske fortunevokaler og binarisme

I afsnit 3, bl.a. på s. 6 i uddraget af Fischer-Jørgensens brev samt note 11, så vi hvordan den distinktive opposition “tense-lax” spiller en rolle i Jakobsons og Fischer-Jørgensens diskussion af danske konsonant-fænomener. Denne opposition dukker op igen når det gælder danske vokaler.

Danske fortunevokaler indgik ofte i diskussionerne mellem Fischer-Jørgensen og Jakobson. I sin mindetale for Jakobson fortæller Fischer-Jørgensen (1998:23) hvordan Jakobson i starten af deres bekendtskab var blevet ganske fornærmet over at hun ikke accepterede hans idé om at det binære princip skulle være et absolut princip. Hun fortsætter så med at sige at Jakobson godt kunne forstå det da hun sagde at hun kom fra et sprog med fire åbningsgrader af vokalerne (altså fx a, æ, e, i). Hvis man ser på korrespondancen og Jakobsons skrifter, kan man dog fornemme at han aldrig helt accepterede at hun havde denne skeptiske holdning til hans absolutte binarisme. Da venskabet imidlertid overstrålede de teoretiske modsætninger, kan det godt være at nogle af Jakobsons senere bemærkninger skal læses som lidt drilleri.

Diskussionen er allerede på dagsordenen i Fischer-Jørgensens tidligere citerede brev fra 1952 hvor hun kommenterer *Preliminaries*:

Your reason for using the distinction tense-lax in French is apparently this that four degrees of compactness (opening) are not admitted. Danish would therefore be in the same position. But must the description necessarily be binary? I understand very well that this is the most simple way of description and that it should be preferred when possible, but is it sure that we perceive that way? and could there not be cases where four steps of the same quality would be possible. (Brev fra Fischer-Jørgensen, 31. marts 1952, se Bank Jensen & D’Ottavi (red.) 2020:177-78)

I samme brev foreslår hun at man hellere skulle undersøge tysk og hollandsk hvor der er en klar forskel mellem spændt og slap (tense-lax) vokal. I teksten “Tenseness and laxness” (Jakobson & Halle 1962), der vedrørende dette punkt supplerer *Preliminaries*, er der faktisk reference til en undersøgelse af hollandsk hvilket kan være inspireret af brevet fra Fischer-Jørgensen (der var specialist i hollandsk).

I analysen af fransk havde Jakobson det samme problem som vedrørende dansk, nemlig at der er en lang række vokaler der umiddelbart synes bedst at blive skelnet fra hinanden via de forskellige åbningsgrader (altså mere end to) og derfor ikke lever op til det binære princip. I analysen af fransk havde Jakobson i 1949, sammen med John Lotz, indført den ekstra modsætning tense-lax (både for konsonanter og vokaler) og kunne så lægge den ind over de 4 vokaler der umiddelbart kun kunne skelnes via åbningsgrad, og på den måde fordele de 4 vokaler via to binære modsætninger.

I et oplæg i London (1964) om “Tense and lax vowels” hvor Fischer-Jørgensen forholder sig grundigt til Jakobsons teori, siger hun bl.a.:

Roman Jakobson obtains two things by his rather extensive use of the distinction tense-lax. – First he is almost able to get rid of the disturbing three or four steps of degree of opening or compactness that you find in many languages. Some of these steps can now be explained (or explained away) as forming tense-lax pairs. Therefore he uses the distinction tense-lax even for French (tête tette) where nobody has done it before. I do not know whether he would use it for Danish that has a vowel system which is very similar to French. I have not got a clear answer to this question, and I cannot see how it could be done in a reasonable way, i.e. which of the vowels i e æ a should be considered lax and which tense [...] I, for my part, cannot see why we should not recognize three or four degrees of opening, two may be an optimal number in many cases, but obviously not in this case. (“Tense and lax vowels”, foredrag, 28. maj 1964, London, ms:2-3)

Diskussionen mellem de to sprogforskere om binarisme og dets forhold til danske vokaler fortsætter helt frem til Jakobsons død. I 1979 udgiver den 83-årige Jakobson, tre år før sin død, et stort værk, sammen med Linda Waugh: *The Sound Shape of Language*. Her står der om danske vokaler blandt andet: “[...] In particular, the four-term system assumed for the Danish vowel pattern may still be revised, as Eli Fischer-Jørgensen hints (1972:199 f.), with respect to the possible role of the lax-tense feature [...]” (Jakobson. & Waugh 1979:131).

Fischer-Jørgensen lever op til sin selvopfattelse om at være et kritisk gemyt og skriver en meget grundig anmeldelse med en lang række kritikpunkter af Jakobsons og Waugh's bog. Fischer-Jørgensen (1981b:212) skriver specifikt vedrørende det ovenstående citat:

[...] Danish is mentioned as a possible candidate for the presence of four steps, and I am quoted for having hinted at a possible solution in terms of **tense/lax** (1972). It is true that I quoted an Africanist, who had found a perceptual similarity between my Danish vowels and some of the so-called **tense/lax** harmony vowels in an African language, but in the following paragraph I argued against this solution, and in fact I do not think that it is possible to find acoustic or articulatory valid arguments for a **tense/lax** opposition in Danish vowels [...]
(Fischer-Jørgensen 1981b:212)

Hun havde tilsendt Jakobson manuskriptet til anmeldelsen, og han skriver tilbage, måske med et lille smil på læben:

First and foremost, all my thanks for your beautiful and substantial review of our book. Nobody could write it more substantially and wisely than you. I am sad that we have not read it "before the appearance of the book". A few of our mistakes would disappear and many seemingly controversial solutions would become more convincing or at least attractive. Anyway, I am happy, and I'm sure Linda too, that your masterpiece of criticism is to appear. (Brev fra Jakobson, 31. december 1980, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:372)

6. Venskab, teoretisk uenighed og organisatorisk samarbejde

Afslutningsvis vil jeg behandle et par temaer fra en meget intens periode i korrespondancen. Efter 4-5 års pause i kontakten mødes Jakobson og Fischer-Jørgensen igen ved den internationale Lingvistkongres i Oslo i 1957. Det næste element i den overleverede korrespondance er fra 1958, et postkort fra Jakobson fra Norge. Kortet omhandler bl.a. organiseringen af de store fonetikkongresser der var gået i stå på grund af 2. verdenskrig. Det ene universitet efter

det andet havde tilbudt at afholde den 4. kongres, men alle sprang fra. Louise Kaiser, der havde været sekretær siden 1. kongres i 1932, havde holdt liv i organisationen, bl.a. hjulpet af Jakobson. Hun fik ham overtalt til at overtage posten som *Chairman* for kongressens *Permanent Council* på betingelse af at hun selv ville fortsætte. Men da også det katolske universitet i Milano i 1958 sprang fra arrangørforpligtelsen, så ville hun ikke mere. Løsningen blev at Jakobson fik overtalt Fischer-Jørgensen til at blive sekretær, med start fra februar 1959, og i deres brevveksling tager de forskud på det fælles arbejde med at finde en kongresarrangør. Denne historie om Fischer-Jørgensens centrale rolle i det internationale lingvistisk-fonetiske miljø i 1950'erne er aldrig rigtig blevet fortalt. Fischer-Jørgensen kom da heller ikke til at blive sekretær, i september 1958 faldt hun af en hest og fik en kraftig hjernerystelse der kraftigt nedsatte hendes arbejdsevne de næste 5-6 år.

Mens de stadig er i færd med at forberede deres fremtidige samarbejde, skriver Fischer-Jørgensen i et brev til Jakobson (8. august 1958):

[...] But since you said that I had “attacked you” so often, I thought I had to show “ma bonne volonté”. – By the way, I have never attacked you, I have discussed your theories, which is something quite different. And I discuss them, because I find them worth discussing, which is the highest praise of my vocabulary. I am a hyper-critical mind, and I am not able to accept or believe in theories. I show my admiration through discussion [...] Your theories are the most stimulating I know. Several phoneticians could use their whole life trying to verify a minor part of your ideas. – Thus: discussing and criticizing books is not the same as attacking them, and this is again quite different from attacking a person. I have criticized Hjelmslev much more negatively than you, but that does not make any difference in our friendship. I find it much more interesting and stimulating to disagree with my friends than to agree with them in all respects.

(Brev fra Fischer-Jørgensen, 8. august 1958, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:192)

I et efterfølgende brev, fra 27. november, efter faldet fra hesten, skriver hun:

I hope you got my letter from Norway. In this letter I tried to explain that when I criticize other people's theories, it is most often a sign of admiration. Perhaps I should have added, what was evident to me, but perhaps not to you, that I have not very much admiration for the critics. – I feel the scientific distance between us (in scientific respect) very clearly. – I belong to the millers who sit in valleys grinding their corn. But the mills are driven by the torrents of water, which you, the giants, throw down from your mountain peaks.

(Brev fra Fischer-Jørgensen, 27. november 1958, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:196)

Jakobson svarer, 21. december 1958, med at invitere hende til MIT som "visiting scholar" for hendes "complete recovery and relaxation" og skriver derudover: "I resolutely reject your theme of "distance between us". We are on the contrary wonderfully close to each other by the scope, style and leaning of our work, by its emotional underneath and by the sense of humor which prevents us from becoming doctrinaires." (Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:197-98)

7. Konklusion

Brevvekslingen mellem Roman Jakobson og Eli Fischer-Jørgensen afspejler at den danske sprogforsker var en vigtig både med- og modspiller i udviklingen af Jakobsons teori om *distinctive features*. I afsnit 3 blev det påvist at Jakobson overtager Hjelmlev-Uldalls analyse af t-d-ð i dansk, men får problemer når han vil give en systematisk fonetisk beskrivelse. Fischer-Jørgensen kritiserer fremstillingen med hensyn til beskrivelsen af hvor de forskellige fonemer/fonemvarianter anvendes, og ændringerne i 2. printing af værket afspejler denne kritik. Mere grundlæggende problematiserer hun vedrørende denne analyse hvorvidt en systematisk fonetisk beskrivelse relevant kan afspejle relationen mellem varianter der ikke er "forskudt" på en homogen

måde. I afsnit 4 blev det vist at Fischer-Jørgensen på Jakobsons opfordring prøver at opstille nogle regler for danske stop-konsonanter baseret på akustiske målinger, og at Jakobson i senere værker flere gange refererer hendes resultater. Han overtager desuden Fischer-Jørgensens teoretiske term “relational definition”. Når det gælder en binær fremstilling af det danske vokalsystem (afsnit 5), fastholder de to lingvister deres uenighed igennem 30 års diskussion. I de første år af deres kontakt giver dette sig øjensynligt udslag i ganske dramatiske opgør, mens der i de seneste år også synes at indtræde lidt humor vedrørende dette punkt. Brevvekslingen viser (afsnit 6) at Jakobson og Fischer-Jørgensen i 1958 var på vej ind i et tæt organisatorisk samarbejde med hensyn til de internationale fonetik kongresser, under samtidig opretholdelse af både markante teoretiske diskussioner og nært venskab. Danske fonologiske problemstillinger er et jævnlige tilbagevendende træk i både brevveksling og gensidige tekstreferencer mellem de to sprogforskere igennem hele deres venskab.

Litteratur

- Bank Jensen, Viggo (2020) Introduction. Viggo Bank Jensen & Giuseppe D’Ottavi (red.). *From the Early Years of Phonology. The Roman Jakobson – Eli Fischer-Jørgensen correspondence (1949-1982)*. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 8 vol. 20. Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab:11-84.
- Bank Jensen, Viggo & Giuseppe D’Ottavi (red.) (2020) *From the Early Years of Phonology. The Roman Jakobson – Eli Fischer-Jørgensen correspondence (1949-1982)*. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 8 vol. 20. Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Basbøll, Hans (2005) *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1949) Remarques sur les principes de l’analyse phonémique. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 5, *Recherches structurales* 1949:214-234.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1954) Acoustic Analysis of Stop Consonants. *Miscellanea Phonetica* 2:42-59.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1964 ms) *Tense and lax vowels*. Eli Fischer-Jørgensen: Videnskabelige papirer, Æske 4. Det Kongelige Bibliotek/Nationalbiblioteket. Acc. 2009/48.

- Fischer-Jørgensen, Eli (1972) Formant Frequencies of Long and Short Danish Vowels. Evelyn Scherabon Firchow et al. (red.). *Studies for Einar Haugen*. The Hague: Mouton:189-213.
- Fischer-Jørgensen (1975) *Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction*. København: Akademisk Forlag.
- Fischer-Jørgensen (1979) Fonetik. Povl Johs. Jensen (red.). *Københavns Universitet 1479-1979*. Bind IX. Det filosofiske Fakultet, 2. del. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1981a) Fifty years with phonetics and phoneticians. A causerie at the Institute of Phonetics, February 28th 1981. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 15:61-75.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1981b). Review. Roman Jakobson and Linda Waugh. The Sound Shape of Language. 1979. *Language Sciences* 3:201-213.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1998) Roman Jakobson and Denmark. Roman Jakobson Centennial Symposium, October 10-12. *Acta Linguistica Hafniensia* 29:13-28.
- Hjelmslev, Louis (1936) On the Principles of Phonematics. *Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences, held at University College, London, 22-26 July 1935*. Cambridge: Cambridge University Press:49-54.
- Hjelmslev, Louis *Efterladte papirer*. Det Kongelige Bibliotek/Nationalbiblioteket. Acc. 1992/5. Se også: <https://cc.au.dk/en/infrastructuralism/about-project-infrastructuralism/>
- Jakobson, Roman (1941) *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Jakobson, Roman (1949) On the Identification of Phonemic Entities. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 5, *Recherches structurales* 1949:205-213.
- Jakobson, Roman (1962) Retrospect. *Selected Writings* 1. *Phonological Studies*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers:629-658.
- Jakobson, Roman (1971) Greetings to Eli Fischer-Jørgensen. Hammerich, Louis, Roman Jakobson and Eberhard Zwirner (red.). *Form and Substance. Phonetic and Linguistic Papers Presented to Eli Fischer-Jørgensen*. Copenhagen: Akademisk Forlag:9-10.
- Jakobson, Roman & John Lotz (1949) Notes on the French Phonemic Pattern. *Word* 5:151-158.
- Jakobson, Roman, Gunnar Fant & Morris Halle (1952) *Preliminaries to Speech Analysis*. Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, Technical Report XIII (1. printing: January, 2. Printing: May)

- Jakobson Roman & Morris Halle (1962) Tenseness and laxness. *Selected Writings* 1. *Phonological Studies*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers:550-555.
- Jakobson, Roman & Linda Waugh (1979) *The Sound Shape of Language*. Brighton: Harvester Press.
- Jespersen, Otto (1906) *Modersmaalets fonetik*. København: Det Schuboteske Forlag.
- Jespersen, Otto (1934 = [1906] *Modersmålets fonetik*. 3. udg. København: Gyldendal.
- Martinet, André (1937) *La phonologie du mot en danois*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 4. 1931. *Réunion phonologique internationale tenue a Prague (18-21/XII 1930)*. Prague.
- Uldall, Hans Jørgen (1936) The Phonematics of Danish. *Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences, held at University College, London, 22-26 July 1935*. Cambridge: Cambridge University Press:54-57.